

УДК 364-3-787.26(092)(477.53)

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.67621

ПОСТАТЬ КАТЕРИНИ СКАРЖИНСЬКОЇ В РОЗБУДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1854–1932 рр.)

© О. Ю. Ільченко

У статті висвітлено актуальну проблему участі сучасних українських жінок в сфері благодійництва. У зв'язку з цим актуалізовано багатий досвід добровільницької діяльності однієї з найславніших жінок України, представниці прогресивної національної еліти Катерини Миколаївни Скаржинської (1854–1932 рр.). Розкрито досвід заснування й опікування сільськогосподарською школою в с. Терни, Круглицькою школою, Лубенською україномовною гімназією

Ключові слова: К. М. Скаржинська, історична персоналія, творча біографія, благодійність в освіті, школа, історико-педагогічний досвід

The article deals with the topical problem of participation of the modern Ukrainian women in charity. In this connection was actualized the great experience of the one of the most famous women of Ukraine, representative of progressive national elite, Catherine Skarzhinsky (1854–1932). There was presented her biography, was demonstrated that she was the generous benefactor, editor, the fellow campaigner of the local history, founder of the first private museum in Ukraine. There was considered the contribution of Catherine Skarzhinsky in the development of education, her progressive cultural-educational ideas: a) general education despite the property status, sex, nation; b) general primary education; c) national education and upbringing according to the national-cultural traditions; d) unity of the theory and practice in education; e) professional orientation of education. There was studied the experience of creation and patronage on the agricultural school in village Terny, Cruglitska school, Lubenska Ukrainian high school. There was noted that the experience of the famous benefactor needs the creative critical comprehension in the modern context for its actualization and the possible use in the development of the modern educational branch

Keywords: Catherine Skarzhinsky, historical figure, creative biography, charity in education, historical-pedagogical experience

1. Вступ

Нині відбуваються значні зрушення у діапазоні соціальних ролей жінок і чоловіків, ми переживаємо «...новий виток жіночої емансипації, піднесення жіночого руху і вибуху жіночої «енергетики» в усіх сферах життя» [1]. Прикладом цьому слугує активна участь українських жінок у суспільно-громадському житті країни і, зокрема, – благодійності, приватній ініціативі, меценатстві.

Серед ініціаторів створення благодійних фондів та організацій сьогодні виступають найвідоміші жінки України, зокрема: співачка, композитор, громадський діяч Руслана Лижичко (Міжнародний благодійний фонд «Український світанок»); олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики Лілія Подкопаєва (Міжнародний благодійний фонд «Здоров'я покоління»); президент агенції «Карин ММГ» Влада Литовченко (благодійний фонд «Обдаровані діти – майбутнє України») та багато ін. Значна частина з цих та інших благодійних фондів надає підтримку освітній галузі (фінансування освітніх проектів і програм, надання грантів, покращення матеріального стану тощо), яка сьогодні все більше потребує розширення й зміцнення своєї матеріальної бази, капітальних фінансових вкладень з боку, як державних, так і недержавних структур, зокрема так званого неприбуткового сектору. Тож активна участь українського жіноцтва у благодійній діяльності, зокрема в освіті, – факт незаперечний. Він потребує змістовного вивчення в історичній ретроспективі, адже має глибоке прадавнє коріння.

У своєму дослідженні акцентуємо увагу на благодійній діяльності однієї із найславніших жінок України, представниці прогресивної національної еліти Катерини Миколаївни Скаржинської (1854–1932 рр.). Про цю дивовижну, непересічну жінку сказати можна багато – це щедра благодійниця, видавець, музейниця, сподвижниця краєзнавчої справи, фундаторка першого приватного музею в Україні. Але, насамперед, це людина високих життєвих принципів і моралі, людина милосердна і прогресивна. Тож метою статті є ознайомлення із постаттю К. М. Скаржинської та її багатим досвідом благодійної діяльності в освіті.

2. Літературний огляд

Значний унесок в дослідження спадщини Катерини Скаржинської зробили відомі історики, учені-краєзнавці Лубенського краю. Зокрема у праці Б. Ванцака, О. Супруненка «Подвижники українського музейництва» [2], подаються біографічні факти життя меценатки, особлива увага акцентується на періоді її емігрантства в Швейцарії, де вона активно займалась підтримкою революційного руху; розкривається внесок благодійниці у заснування першого в Україні приватного краєзнавчого музею, висвітлюється історія його створення.

Першим крокам діяльності Лубенського краєзнавчого музею, його становленню та розвитку присвячена монографія О. Супруненка «Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської)» [3], окремі розділи

дисертаційного дослідження О. Дроздової «Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (друга половина XIX – XX ст.)» [4], серія публікацій М. Полонського «Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885–1906 рр.» [5]. Історію заснування й відкриття Круглицької школи висвітлює робота П. Батієвського «Історія Круглицької школи Полтавської області» [6]. Загальні теоретичні й організаційно-змістові засади меценатства представлено в дисертації І. Ю. Суровцевої «Меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст.» [7].

Як свідчить історіографічний аналіз, творча спадщина Катерини Скаржинської досліджена більшою мірою як музейниці, меценатки, фундаторки першого в Україні приватного краєзнавчого музею. Науково-обґрунтованих історико-педагогічних досліджень з благодійної діяльності Катерини Миколаївни, які б розкривали її внесок у розбудову освіти України, на сьогодні нами не знайдено. Отже, актуальність, теоретична та практична значущість проблеми, а також її недостатня розробленість у науковому плані зумовили вибір теми дослідження, яку, як зауважує О. Сухомлинська, необхідно розглядати з позицій герменевтичного, біографічного, феноменологічного наукових підходів [8].

3. Постать Катерини Скаржинської в розбудові національної освіти (1854–1932 рр.)

Катерина Миколаївна Скаржинська, уроджена Райзер народилася у лютому 1854 року в Лубнах у багатій сім'ї, що мала своє коріння далеко за межами України. Як зазначає дослідник О. Супруненко, Катерина Миколаївна одержала ґрунтовне домашнє виховання. У маєтку її батьків була багата бібліотека з цінними книгами і документами, дуже часто проходили зустрічі з відомими цікавими людьми, зокрема геологом, професором Київського університету К. Феофілактовим, що, певною мірою, і починає формувати світоглядні позиції Катерини Миколаївни.

Поєднавши свою долю з гусаром, згодом генерал-майором кавалерійського запасу, кіннозаводчиком Миколою Георгійовичем Скаржинським – воєдино злилося три старовинних роди – Скаржинських, Райзерів, Кир'якових [5]. Проживання в Санкт-Петербурзі, навчання на Бестужевських курсах, подорожі до Німеччини, Швейцарії, Франції остаточно сформували світогляд й визначили життєві орієнтири Катерини Скаржинської на наступні десятиліття.

Після повернення у 1881 році на Полтавщину до с. Круглик Лубенського повіту вона розпочинає створення власної збірки старожитностей, мистецтва і природи. 25 років свого життя Катерина Миколаївна присвячує музейництву. Її активна меценатська діяльність спрямовується передовсім на заснування першого приватного історично-етнографічного музею в Україні (1885–1906) – Лубенського музею, який згодом вона подарувала Полтавському губернському земству. Музей К. М. Скаржинської налічував 20000 експонатів, він містив музейні пам'ятки народів інших країн, збірку стародруків та наукову біблі-

отеку – понад 4000 томів [2]. У цілому «...за 25 років було зібрано більше 35 тис. предметів, на придбання яких витрачено десятки тисяч рублів» [5].

Цікавим виявився той факт, що відвідування музею проводилося безкоштовно. Вважаємо, що це була принципова позиція його засновниці, оскільки Катерина Скаржинська прагнула поліпшення життя народу, піднесення його культурного та освітнього рівнів. Так, за три роки (з 1898 по 1901 рр.) кількість відвідувачів зростає від 62 осіб до 771, склавши у загальному 1228. Згодом ця цифра подвоїлася, сягаючи в окремі дні до 300 чоловік [2]. Серед відвідувачів були не лише гості міста та відомі діячі вітчизняної науки і культури, а й мешканці Лубен та навколишніх сіл.

Благодійною діяльністю продовжує займатися Катерина Миколаївна і за кордоном, надаючи активну допомогу політичним емігрантам та революціонерам. Тут, у Швейцарії вона засновує робітничі будинки, виділяє 2000 франків Женевській касі взаємодопомоги політемігрантам, допомагає у виданні в Давосі літературно-наукового журналу «За рубежом», у якому публікувалися представники різних політичних партій. Цікавим фактом у біографії К. М. Скаржинської було те, що за свої заслуги у підтримці революційного руху, радянська влада (як вона зазначає в одному з листів, – особисто В. І. Ленін) призначила їй персональну пенсію [2].

Проте це був не єдиний щедрий жест добродійниці. Катерину Миколаївну можна по праву вважати сподвижницею національної освітньої справи Лубенщини. Нею заснована нижча сільськогосподарська школа II розряду в с. Терни, народна школа (для навчання дітей і дорослих), читальня з бібліотекою, дитячі ясла в с. Круглик тощо. З цього приводу Віра Павлівна Кир'якова, двоюрідна племінниця К. М. Скаржинської згадувала: «...Скаржинська на той час була дуже культурна і передова жінка. Вона багато піклувалася про поліпшення життя й побуту селян хутора Круглик. Нею було збудовано початкову сільську школу... організовано народний будинок із бібліотекою, читальнею та чайною...» [6].

До ряду благодійних справ Скаржинських належить також організація й опікування однієї з перших в Україні, Лубенської україномовної гімназії з правом навчання дітей незалежно від статі і національності.

Першим навчальним закладом, заснованим на пожертви відомої благодійниці була нижча сільськогосподарська школа II розряду в с. Терни. Витоки її створення сягають 1880 р., коли на прохання департаменту землеробства поміщика с. Круглик Лубенського повіту Катерина Миколаївна Скаржинська подарувала частину власних земельних угідь у с. Терни на побудову цієї установи. Перший набір до школи було проведено 1 жовтня 1891 р. У 1898 р. школа стає I-розрядною, у 1912 р. – сільськогосподарським училищем, у 1917 р. – профшколою, де готували ковалів, теслярів, бондарів. Згодом навчальний заклад стає технікумом, а з 2005 р. здобуває статусу лісотехнічного коледжу.

Дар щедрої меценатки впав на благодатний ґрунт. Нині Лубенський лісотехнічний коледж – про-

відний навчальний заклад України з підготовки фахівців середньої ланки лісгосподарського виробництва: кваліфікованих сільськогосподарських робітників, фармацевтів, агрономів лікарських рослин, техніків лісового господарства, бухгалтерів тощо.

Заслуговує на згадування та належну увагу історія створення Круглицької школи, заснування якої безпосередньо пов'язано з ім'ям Катерини Миколаївни Скаржинської. Дослідник П. Батієвський, посилаючись на архівні матеріали, зазначає, що Круглицьке початкове училище було організоване у 1898 р. на хуторі Круглик Вільшанської волості, а почесною попечителькою й засновницею його вважається Катерина Миколаївна Скаржинська [6]. Приміщення школи, подароване К.М. Скаржинською, проіснувало до 1943 р. Утримувався цей заклад на кошти, які виділяло земство і Скаржинські. За даними архівних матеріалів за 1903 р., на потреби Круглицького училища земство виділяло 570 крб., попечитель (Скаржинська) – 765 крб. [6].

Круглицька школа відносилась до початкових 4-класних земських училищ, яких на той час у Лубенському повіті налічувалось 21. Школа була загальнодоступною і безкоштовною. Основними предметами були Закон Божий, церковнослов'янське читання, російська мова (каліграфія, граматики, читання), арифметика, хоровий спів, проводились класні читання і бесіди з історії, географії Росії, природознавства. Як бачимо з переліку предметів, навчання проводилося російською мовою, хоча, заслуговує на увагу той факт, що робилися спроби (повітове земство у 1915 р., коли до його складу входили відомі лубенці – Я. Астряб, Л. Климов (чоловік О. Климової-Скаржинської), С. Шемет [6]) порушити клопотання про навчання у початковій школі рідною мовою. Вважаємо, що до цього була причетна й Катерина Миколаївна Скаржинська. Для позакласних читань при школі працювала бібліотека.

У перші роки свого існування навчальний заклад налічував 22 чол. – 16 хлопчиків і 6 дівчаток. У 1903 р. вже нараховувалось 52 учня – 39 хлопчиків і 13 дівчат. Незважаючи на те, що в більшості шкіл того часу учительських кадрів не вистачало, зокрема тих, які б здобули фах у вищих навчальних закладах чи учительських семінаріях, у Круглицькій школі ситуація була не такою критичною. Дослідник П. Батієвський називає прізвища вчителів, які мали відповідну освіту і були досить шанованими людьми як серед населення, так і серед учнів. Це – випускник Полтавської духовної семінарії, перший учитель, викладач Закону Божого Круглицької школи – Віктор Васильович Симоновський, який, крім того, що навчав дітей, брав участь в організації освіти дорослих, листувався із відомим ученим-істориком Д. Яворницьким; випускники Полтавської духовної семінарії: основний учитель школи – Антон Савич Дручевський та його брат – Федір Савич; випускниця окружних курсів Кременчуцької жіночої гімназії, яка протягом 27 років навчала круглицьких дітей, «ентузіаст народної освіти» – Віра Георгіївна Леонтович та інші [6].

У Круглику організовується вечірня освіта дорослих, яку також започатковує Катерина Миколаїв-

на. Із листа К.М. Скаржинської дізнаємося, що «...скоро нашому музею доведеться розпочати свою педагогічну діяльність: я цієї осені відкривала тут, у Круглику (у своєму маєтку) народну школу...» [9]. Саме в ній проводились читання на вечірніх курсах. При школі працювала бібліотека, читальня та чайна. Зі спогадів двоюрідної племінниці К. М. Скаржинської дізнаємося, що на час польових робіт при народному будинку відкривались дитячі ясла, до «...обов'язку входило доглядати маленьких дітей і займатися зі старшими. За виконанням цих... обов'язків завжди стежила і суворо запитувала... Катерина Миколаївна...» [6].

Для учнів вечірніх курсів працювали столярна і ковальська майстерні. Катерина Миколаївна для них «...виписувала хороших майстрів і молоді люди, після закінчення тієї чи іншої майстерні, самі добре працювали» [6].

Безпосередню участь в просвітницькій роботі Круглицької школи брала також донька Скаржинської – Ольга Миколаївна Скаржинська (за чоловіком – Климова), яка успадкувала від матері дар благодійництва. Вона турбувалася про освіту дорослих, про вихідний день, була першою учителькою з ліквідації неписьменності у місті, клопоталася про «...організацію учительських городів» [6]. Ольга Миколаївна по праву вважається засновницею однієї з перших в Україні Лубенської україномовної гімназії з правом навчання дітей незалежно від статі і національності. З архівних матеріалів за 1916 р. стає відомим, що «...в настоящее время существует частное реальное училище, открытое дворянкой Ольгой Николаевной Климовой, которое с разрешением вопроса об учреждении в Лубнах «Украинской гимназии», предполагают переименовать в означенную гимназию...» [10].

У 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з тим, що в Україні знаходилось майже мільйон безпритульних дітей та дітей-сиріт, починають активно відкриватися дитячі будинки, евакоприймальники, притулки, колектори. Така ситуація не пройшла осторонь й хутір Круглик, де в будинку Климових було організовано колектор. Цей заклад займався вихованням неповнолітніх вихованців, яких спочатку було 30, незабаром – близько 140 чоловік. Згодом колектор стає трудовою колонією. Учня Круглицької школи довелось потіснитися – один клас та майстерня використовувалися для навчання колоністів, яких у Круглику називали ще патронатовцями [6].

До 1932 р. Круглицька школа залишалася 4-класною I ступеня (концентру). У 1932–1933 рр. була реорганізована у семирічку, в якій значно більший був відсоток учнівського та педагогічного колективу, організований гурток струнних інструментів, діяв шкільний хор. З 1935 р. школа знову стає 4-класною, що пояснювалось відсутністю приміщення для семирічки та невеликим набором учнів. З 1937 р. – семирічна школа поновлюється. На час Другої світової війни заняття в школі припиняються. Згодом цей навчальний заклад став загальноосвітньою школою, розташованою у восьмому мікрорайоні міста Лубен Полтавської області.

Круглицька школа працювала ще не одне десятиліття після смерті видатної землячки, яка спочила влітку 1932 р.

4. Результати дослідження

Отже, усе життя Катерини Миколаївни Скаржинської нерозривно пов'язане з благодійною діяльністю – у музейництві, підтримці революційного руху, розвитку української національної освіти. Цінними вважаємо її прогресивні культурно-просвітницькі ідеї:

а) всезагальної і доступної освіти незалежно від майнового стану, статі, національної приналежності;

б) загальної початкової освіти;

в) народної освіти і виховання на національно-культурних засадах українського народу;

г) зв'язку навчання з життям;

д) професійної орієнтації освіти.

Нині ім'я видатної жінки не забуте. На честь Катерини Миколаївни названа одна з вулиць міста Лубен. Розділи експозицій, присвячених діяльності сподвижниць національного відродження країни, змістовно представлені у Лубенському і Полтавському краєзнавчих музеях, відомості про Катерину Скаржинську можна знайти також на сторінках путівників та іншої наукової літератури.

5. Висновки

Уважаємо, що наукові розвідки, які розкривають досвід благодійних ініціатив в освіті прогресивних жінок України (в представленій статті – Катерина Миколаївна Скаржинська), в перспективі сприятимуть:

– на рівні законотворчої діяльності: удосконаленню нормативно-правової бази благодійності через утвердження паритетної суспільної цінності жінок і чоловіків як суб'єктів благодійності, залученню до законотворчого процесу працівників благодійних організацій; створенню і запровадженню державних програм фінансування жіночих фондів; розробці нових перспективних шляхів і технологій додаткового фінансування освітньої галузі;

– на рівні науково-теоретичних розробок: подальшому науковому узагальненню й систематизації історико-педагогічного досвіду жіночої філантропії, виявленню позитивного доробку для сучасності, його творчому впровадженню; обґрунтуванню наукової теорії жіночої благодійності в освіті, концептуалізації змісту благодійної діяльності, створенню з цією метою дослідницьких центрів жіночої філантропії, об'єднань жінок-благодійниць, осередків жіночої філантропії при навчальних закладах тощо.

Отже, будь-який історичний досвід потребує творчого критичного осмислення з позицій сьогодення, проте сподіваємося, що проаналізована спадщина відомої благодійниці К. М. Скаржинської

може стати для багатьох сучасників, багатих і впливових людей взірцем піклування про долю і майбутнє України.

Література

1. Українки в історії [Текст] / за заг. ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.

2. Ванцак, Б. С. Подвижники українського музейництва: (Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький) [Текст] / Б. С. Ванцак, О. Б. Супруненко. – Полтава, 1995. – 136 с.

3. Супруненко, О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської) [Текст]: монографія / О. Б. Супруненко. – Київ – Полтава: Археологія, 2000. – 392 с.

4. Дроздова, О. В. Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (др. пол. XIX – поч. XX ст.) [Текст]: дис. ... канд. іст. наук / О. В. Дроздова. – К., 2001. – 206 с.

5. Полонський, М. Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885–1906 рр. [Текст] / М. Полонський // Ліра. – 2007.

6. Батієвський, П. І. Історія Круглицької школи (№ 9 м. Лубен) Полтавської області [Текст] / П. І. Батієвський. – Лубни, 1999. – 54 с.

7. Суровцева, І. Ю. Меценатство в Україні другої половини XIX–початку XX ст. [Текст]: дис. ... канд. іст. наук / І. Ю. Суровцева. – Донецьк, 2006. – 228 с.

8. Сухомлинська, О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем [Текст] / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.

9. Інститут рукописів ЦНБ НАН України імені В. І. Вернадського [Текст]. – П. 5997.

10. ДАРФ [Текст]. – Ф. ДП-ОВ, оп. 1916 г. – Од. зб. 115. – Т. 21. – А. 74.

References

1. Borisenko, V. (Ed.) (2004). Ukrainian history. Kyiv: Libid', 328.

2. Vantsak, B. S., Suprunenko, O. B. (1995). Devotees of Ukrainian museums: (Gregory Kyryakov, Theodore Kaminski, Catherine Skarzhynska, Ignat Stelletsyy). Poltava, 136.

3. Suprunenko, A. B. (2000). Archaeology in the first private museum of Ukraine (Lubensky Museum of Skarzhinsky K. M.). Kyiv – Poltava, 392.

4. Drozdova, O. V. (2001). Publishing and bibliographic information and Poltava's educational activity centers (second half of the 19th – beginning of the 20th century). Kiev, 206.

5. Polonsky, M. (2007). The Genealogy of Catherine Nikolaevna Skarzhinsky, the founder of the first private Museum in Ukraine 1885–1906 years. Lear.

6. Batiyevskyy, P. I. (1999). History Kruhlytskoy School (№ 9, Lubni) Poltava region. Lubni, 54.

7. Surovtseva, I. J. (2006). Charity Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. Donetsk, 228.

8. Sukhomlinsky, A. V. (2003). historical and pedagogical process: new approaches to common problems. Kiev, 68.

9. Institute of Manuscripts CNL NAS of Ukraine named after V.I. Vernadsky. П. 5997.

10. SARF. – F. Dr P-OJ, op. 1916. Coll. 115 – Т. 21. – А. 74.

Дата надходження рукопису 16.03.2016

Ільченко Олена Юрївна, доктор педагогічних наук, доцент, кафедра загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
E-mail: ilchenko.olena@gmail.com